

Po analogiji, san se može tretirati kao znakovna poruka ili kao slagalica (jigsaw puzzle). Delovi slagalice se moraju tako iskombinovati kako bi se dobila slika cele ličnosti. Sam san se može shvatiti kao pokušaj organizma da sve delove ličnosti postavi na njihovo pravo mesto. U idealnom slučaju, snevač bi u budnom stanju morao da prepozna celu sliku, u svim njenim delovima, kao sebe. Međutim, to se retko dešava. Uobičajeno je da snevač u budnom stanju neprestano nastavlja da poriče ili odbacuje neželjene delove sebe, i spreman je da prihvati samo neke simbole sna kao deo sebe. (...)

Izgleda da terapeut nema udela u iskustvu pacijentovog sna, čije je pravo značenje samo ovom drugom pristupačno, toliko da samo on može otkriti i doživeti značajnu vrednost sna. Istina, terapeut može iskoristiti tri putokaza koja će mu pomoći da razume simboličku ili metafizičku poruku sna. U pitanju su tri forme sna: (1) *obrtnanje realnosti*, (2) *sažimanje realnosti* i (3) *otpor prema realnosti*, koje su se najčešće pojavljivale u izveštajima o snu. Razlike među ovim formama umnogome zavise od sadržaja sna. Sve imaju funkcionalnu sličnost u tome što se odnose na neko *izbegavanje*. Zato se »poruke« iz sna mogu »dešifrovati« uz istovremeno saznanje o ponašanju i ličnosti snevača.

U formi sna *obrtnanje realnosti* se odnosi na preokretanje i zamenjivanje određenih delova stvarnosti. Ovaj oblik prikrivenog izbegavanja može preokrenuti trenutno neprihvatljivu situaciju. Na primer, ako smo u besparici, možemo sanjati da smo dobili na kladionici, ako smo poniženi, možemo sanjati da trijumfujemo, ili ako ne možemo da realizujemo svoje želje, možemo sanjati da smo gospodari sveta... Odsjaj poruke *sažimanja realnosti* se često nalazi u temama koje se odnose na idealizovanje ili izolovanje individue u smislu apstrahovanja. Slavan heroj, dobročinitelj itd... Posledica takvih poruka je u tome da snevač favorizuje imaginarno — određene uloge i sklonosti; on skoro nema nikakav odnos s onim što oseća i doživljava, i više reaguje na pseudosituacije nego na aktuelne događaje.

Možda je najvažniji oblik onog sna koji se odnosi na *otpor prema realnosti*. Ovi otpori su mnogo otvoreniji u snovima nego u budnom stanju. Oni se mogu tretirati kao psihičke teškoće koje guše i sprečavaju puno i otvoreno iskustvo, tako što inhibiraju konstruktivne napore, interese i uzbuđenja. Staviše, ti otpori stvaraju anksioznost. Oni se istovremeno pojavljuju i u snu i u imaginarnom. Može se reći da se otpor pruža onome što je otuđeno od »selfa« (...)

Smisao snova je u egzistencijalnim porukama koje se odnose na ono što nam nedostaje ili čega ima previše u životu, tj. odnose se na naše izbegavanje da delamo i živimo. (...) Sa stanovišta gestalt terapije, sigurno je najznačajniji rad na snu koji je *repetitivan i povratan*. Kroz san se izbegavanja stabilizuju, i to kroz povratak priče ili varijacija na istu temu ili teme. Izbegavanje se realizovalo u priči. Možda ponavljanje sna predstavlja stalan pokušaj da se suočimo sa životnim problemima, a ne da ih naprosto izbegnemo... S ovog teorijskog gledišta, možemo pretpostaviti, na jednoj strani, da ličnost koja ima ponovljene snove u stvari nastoji da izbegne probleme iz prošlosti koji su prisutni i u sadašnjosti, i, na drugoj strani, ona koja pokušava da reši problem kroz ponavljanje sna. Sadržaj takvih izbegavanja predstavlja imaginarne osobine ličnosti.

S engleskog preveo: Obrad Savić

IZVOR:

Lewis Alban & William Groman, »Dreamwork in a Gestalt Therapy Context«, u: »The American Journal of Psychoanalysis«, Vol XXXV, No 2, Summer, 1975. Iz teksta su prevedeni samo oni odeljci koji se direktno odnose na gestaltističku teoriju sna. Obimniji deo originala, koji se odnosi na gestaltističku tehnologiju rada na snu, ovde nije preveden. (Prim. prev.)

gorazd šafjan: sindon IX, 1981, litografija

kako razvoj mišljenja utiče na tumačenje i doživljavanje sna

Ljiljana guzina - dimitrijević

Postoje, uglavnom, dve opšte strategije u razmatranju snova. Jedna je da se o snu govori kao o fenomenu, o odnosu spavača prema svom ličnom doživljaju, tj. u okviru odnosa subjekta i realnosti sa stanovišta psihologije saznanja. Naravno, tu ne može da se izbegne razmatranje uzroka snevanja, funkcije sna uopšte, ne ulazeći pri tom u rasvetljavanje pojedinačnog sadržaja snova. Druga strategija se bavi razmatranjem sadržaja sna, analizom »teksta«, osvetljavajući tako posebne karakteristike ličnosti spavača i njegove potrebe.

I jedna i druga strategija ne zaobilaze (ili bar ne poništavaju) prividnost snova. Prividnost sna se, međutim, u ove dve strategije tretira različito. U prvoj se prividnost razmatra u funkciji saznanja o svetu uopšte, pri čemu prividnost zaklanja, ili maskira, objektivnu realnost. U drugoj, ova prividnost se posmatra u funkciji subjektivnih potreba, odnosno, ona maskira subjektive stvarne potrebe i želje. Drugim rečima, privid »preobražava« naše želje, impulse, nagone u neku vrstu simbolike, koja je toliko živa i jasna da san, zbog toga, može da se doživi kao realni događaj; ili privid može da bude tako »očit« da maskira odnos subjektivno — objektivno.

Koja je osnovna funkcija sna? Čemu san služi? Možemo da kažemo da je zasluga psihoanalize to što san ima tako izuzetan značaj za dobro uravnoteženi život pojedinca. Prema psihoanalitičarima, san služi za uspostavljanje ravnoteže na unutrašnjem planu, a ova se ravnoteža remeti onda kada različiti objekti nisu u harmoniji sa željama subjekta. Drugim rečima, san služi za zadovoljenje želja, on predstavlja simbolično zadovoljenje onoga što je na javi, na ovaj ili onaj način, osujećeno. U deca je ovaj mehanizam najvidljiviji, jer je obično vrlo ogoljen i direktan: ako se detetu zabrani da nešto učini, veoma često dete to »ostvari« u snu i ujutro samo objavi. U ranim godinama nema svesti o tome da je san privid. Tek kasnije dete shvati da je san »lažljiv«, ali, bez obzira na to, on spavaču pruža zadovoljstvo. San je upravo ono što nas zadovoljava i usrećuje.

Postoji i jedna, reklo bi se, druga vrsta snova: strašni snovi, moćne more ili košmari. Njih deca i neki primitivni ljudi doživljavaju kao kaznu. Čemu služe košmari? Strašnim snom čovek stavlja sebe u situaciju prividnog, kratkotrajnog gubitka objekta (osobe, stvari) do kojeg mu je veoma stalo. Kada se spavač probudi, objekt je opet tu, s njim se ništa nepovratno nije dogodilo, i ovo saznanje izaziva zadovoljstvo i olakšanje — »Dobro je što je to bio samo san!«

Tako se, u stvari, postojanje strašnih snova ne protivi osnovnom psihoanalitičkom načelu, da je osnovni uzrok sna ispunjenje želje da objekt bude prisutan u svom konstantnom obliku. Razlika je samo u tome što se u strašnom snu želje ispunjavaju obilaznim putem, izokola (détour-om), pomoću repetitivne kompulzije, kako bi to rekli psihoanalitičari, a ova je repetitivna od izuzetne važnosti za formiranje stalne slike jednog objekta.

Ovde ćemo da razmatramo fenomen sna sa stanovišta saznanja, tj. govorićemo o tome od čega je san sastavljen, kako on izgleda i kako se spavač odnosi prema ovom svom doživljaju, kako ga doživljava. Razmatranje fenomena sna može da bude dvojako: (a) možemo da govorimo o simboličkoj strukturi snova, ne ulazeći u određivanje značenja simbola i (b) možemo da govorimo o vrsti i razvoju mentalnih slika kao specifičnom sredstvu simboličkog izražavanja u snovima. Naravno da su ove dve stvari međusobno povezane, ali je činjenica da se, kada se govori o snu uvek ističu mentalne slike, dok se saznajni aspekt simboličke strukture snova zanemaruje.

San je manifestacija jedne posebne funkcije u okviru čovekovih sazajnih aktivnosti, koja se zove simbolička funkcija. »Simbolička funkcija je opšta sposobnost sticanja i korišćenja, odnosno stvaranja znakova.« (I. Ivić, str. 86) Pod tim se podrazumeva da postoje neke oznake, neki načini obeležavanja onoga što je odsutno iz opazajnog polja i da postoji razlika između onoga što je označeno i njegove oznake. Bez postojanja ove funkcije čovek ne bi bio u stanju da pravi razliku između onoga što je već viđeno i doživljeno, odnosno onoga što je već prošlo kroz njegovo iskustvo i onoga što je sasvim novo. Ne samo da se gotovo celokupno čovekovo pamćenje zasniva na ovoj funkciji, već ona predstavlja osnovu za svekoliko sticanje čovekovog saznanja i formiranje složenih sazajnih operacija. Naravno, postoje značajne razlike (strukturalne i razvojne) između sposobnosti sticanja i primenijavanja znakova i sposobnosti stvaranja znakova i znakovnih sistema. Simbolička funkcija se pokazuje u postojanju snova, mentalnih slika, govora, crteža, simboličkih igara, mitova itd.

Simboli, u najopštijem smislu te reči, se stvaraju i upotrebljavaju onda kada čovek konstruiše svet na sazajnom planu, tj. osnovna funkcija simbola jeste da predstave, reprezentuju svet. Funkcija reprezentacije je u suštini svojstvena samo simbolu, i to je upravo ono što razlikuje simbol i znak, simbol i signal, simbol i samu stvar. Znak i signal nemaju svojstvo reprezentanta, oni, za razliku od toga, samo supstituišu, zamenjuju stvari ili, jednostavno rečeno, stoje umesto njih. Prema Werneru, simbol je obeležen fuzijom forme i značenja, a služi da bi označio ili reprezentovao neki smisaoni sklop na određeni način, tj. u određenom medijumu. Reprezentovanje u ovom kontekstu znači odnos između *SIMBOLIKOG SREDSTVA*, koje svojim određenim formalnim i sadržinskim karakteristikama predstavlja neki pojam ili smisao, i *REFERENTA*, tj. same misli ili pojma. Pri tome treba imati u vidu da sredstvo i referent pripadaju različitim entitetima. Da bi simbol bio potpun, u subjektu mora da postoji svest o ovim različitim entitetima, odnosno mora da postoji namera da se određeni sadržaj prikaže na određeni način. Drugim rečima, simboli moraju da budu »namerno napravljeni« (intencionalni), inače ih onaj ko ih stvara ne opaža kao simbole. Da li su, prema tome, snovi sastavljeni od simbola ili ne?

Snevaču njegova sopstvena logika nije jasna, u njoj nema svesne intencionalnosti, on u toku snevanja »ne prihvata nikakvu odgovornost za ono što sanja«, on »posmatra« ili »učestvuje« u događaju i tek određenom interpretacijom delovi sna bivaju »promovisani« u simbole.

Ono što se u snu javlja, nisu simboli u pravom smislu te reči, jer: (a) ne postoji jasna i svesna namera da se određeni sadržaj predstavi upravo na određeni način. Zapravo, ta je namera nesvesna i nejasna sve dok je »čitač snova« ne rastumači. Drugim rečima, sam snevač ne doživljava svoj san kao simbolički sadržaj, sve dok mu na to ne ukaže neko drugi, ili dok on sam, naknadnim razmišljanjem, ne dođe do toga. (b) San se služi primitivnijom logikom, u kojoj sredstvo predstavljanja i referent nisu odvojeni i različiti entiteti, već je oznaka povezana sa suštinom stvari, ona je materijalni deo referenta, i to je ono što san čini magičnim. San je ispunjen produktima primitivne mentalne konstrukcije, tj. protosimbolima. Protosimboli nastaju fuzijom motornih, afektivnih i senzornih procesa, i kao takvi stoje na pola puta između konkretnog predstavljanja i fenomena apstraktnog reprezentovanja. Protosimboli su podložni intuiciji, fiziognomiji i konkretnom poimanju stvarnosti, koje ne može da se odvoji od onoga što je neposredno prisutno. Protosimboli su proizišli iz konkretne misli, koja je u stanju da sazna samo ono što je u prostoru i vremenu neposredno dato, to je misao ograničena na »sada« i »ovde«.

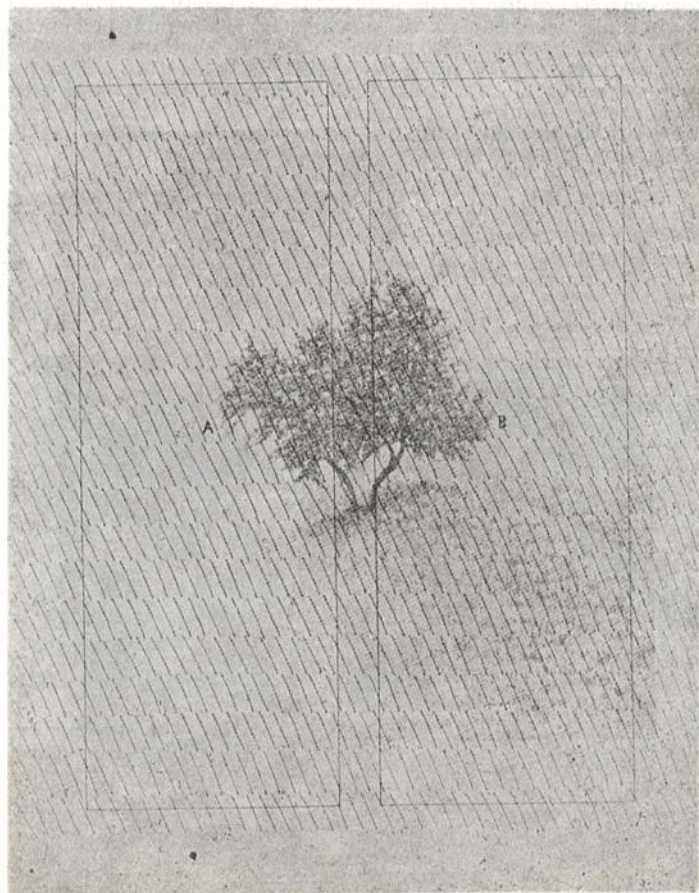
Misao upravljena na ono što je isključivo konkretno je spor, polako se premešta s jednog aspekta stvari na drugi, tj. sukcesivno stavlja u žižu (centrira) određene sadržaje, pa su zbog toga prava analiza, sinteza, generalizacija i apstrakcija odsutne. Ali odsustvo pravih logičkih oblika zaključivanja upravo omogućava svu slobodu, bolje reći razuzdanost u zaključivanju i povezivanju, koja se u snovima očituje. U snu je, kao što je poznato, sve moguće, sve se može povezati sa svacim, uzroci i efekti mogu biti nelogično nabačeni.

Psihoanaliza nas upućuje na to da je ova nelogičnost samo prividna. Ona interpretira snove tako da njihova simbolika i logika postanu jasni samom snevaču, tj. on postaje svestan svojih želja, potreba i nedostataka koji su uzrokovali san. Otkrivajući ovakvo značenje, psihoanaliza daje izvesnu direkciju, implicitno uputstvo za eventualno dalje ponašanje koje treba da u nekolicu zadovolji ono što nedostaje. Dakle, u izvesnom smislu, interpretacija snova rekonstruiše ličnu prošlost spavača i od-

ređuje, u odnosu na tu prošlost, njegovo buduće ponašanje. U tom smislu, psihoanaliza nije izmakla onom proročanskom maniru kojem, u stvari, ni primitivni mentalitet nikada nije mogao da odoli. Psihoanalitičko »predviđanje« se na izvestan način oslanja i koristi nekim karakteristikama primitivnog, nerazvijenog mentaliteta, a ovaj, sa svoje strane, nije u stanju da se otrgne od onoga što je u snu magično i proročansko. Primitivna misao ne razlikuje subjektivno od objektivnog. (U ovom opštem zamešateljstvu, psihoanaliza traži osnove za objektivne manjkavosti subjekta.)

Razdvajanje subjektivnog od objektivnog je osnova za analitički postupak i kritički pristup stvarnosti, a to je upravo ono što deli primitivnu i razvijenu misao. U primitivnoj misli individualne pojave se pojavljuju kao tipske, podložne opštem zakonu. Sve se doživljava tako burno i neposredno da je potpuno izvesno da ne postoje razlike između subjekta i objekta. Primitivni mentalitet ne poseduje svest o sopstvenoj ličnosti, za njega postoji jedno neizdiferencirano *SVE*, o kojem se saznanje na način koji je direktan, neartikulisan i prejak emotivno obojen. Sve ovo pojačava jednakost između stvarnosti i prividnosti. Neraščlanjavanje subjektivnog od objektivnog, ili neodvajanje misli od objekta, najdramatičnije se pokazuje u tretiranju uzročnosti. Osnovno pitanje koje postavlja primitivna svest kada se radi o uzročnosti jednog akta, jeste *KO* utiče, ili ko dovodi do određenog ponašanja, a ne *ZASTO* se nešto događa. Događaj se, pri tome, ne izdvaja od okolnosti koje ga prate, ne traži se jedinstveno objašnjenje; ono što primitivni mentalitet radi jeste da supstancijalizuje kvalitet i da neke njegove vidove »ponudi« kao uzrok, a druge kao posledicu. Drugim rečima, svaki dodir u prostoru i vremenu je dovoljno dobar da bi bio proglašen uzročnom vezom.

Snevanje odraslih, prema tome, predstavlja regresiju u pogledu sazajnog funkcionisanja. Kako je to moguće? U odraslih spavača, ovu regresiju u sazajnom smislu, tj. spuštanje na ranije načine sazajnog funkcionisanja ili funkcionisanje na nivou konkretnih operacija saznanja, omogućava odsustvo svesne cenzure, odsustvo utvrđenih pravila, normi i logike. Razume se da kada se spavač probudi, on ima određenu distancu prema onome što mu se u snu dogodilo i čega se seća. Tu distancu podržava upravo diskrepancija između njegovog mentalnog funkcionisanja na javi i u snu. Drugim rečima, u budnom stanju, pod punom svesću i pod uticajem razvijene logike, odrasli spavač ne

boris jesih: jablan A—B, bakropis u boji

upada ni u kakvu dilemu u pogledu realnosti i objektivnosti njegovog doživljaja u snu.

Pitanje koje se logično nameće jeste: da li je san uvek regresija na niži oblik mentalnog funkcionisanja? Ili: kako sanjaju deca koja su na nivou konkretne misli? Da li se snovi, recimo, sedmogodišnjeg deteta i odraslog čoveka razlikuju samo po bogatstvu detalja (da li se radi o horizontalnom pomaku — décalageu), ili se radi o dubljim strukturalnim razlikama? Da li postoji vertikalni pomak, odnosno promena u strukturi, u ontogenezi sna i kako ona izgleda?

Moglo bi da se pretpostavi da su odgovori na ova pitanja, uglavnom, potvrdni. To jest, ako odsustvuje svesna cenzura, logično je da u snu prevlada niži oblik mentalnog funkcionisanja. S druge strane, možemo takođe da pretpostavimo da u ontogenezi sna postoje obe vrste napredovanja, i uslozljavanja strukture u izvesnom smislu i obogaćivanje detaljima. Ovo će biti mnogo jasnije kada se rasvetli pojam mentalne slike. San je sastavljen od mentalnih slika, koje se u toku sazajnog razvoja menjaju, a s njima se, logično, menjaju i snovi.

Mentalne slike imaju svoje prapočetke u perceptima (vizuelnim, auditivnim, taktilnim, olfaktornim i drugim), pa otuda i potiče njihova »očiglednost« i živost. Ova očitost i živost mentalne slike i navodi primitivni mentalitet na to da sliku iz sna doživi kao objektivnu, spoljašnju događaj. Međutim, mentalna slika je daleko od prostog skupa percepcata. Ona je »konstrukcija samog subjekta, shematisovana predstava koja nije neposredni produžetak opažanja, a može se javiti i u vidu anticipacija, zamišljanja premeštanja u prostoru ili transformacija (kao u onom obliku mišljenja koje nazivamo geometrijska intuicija, ili kao u složenim slikama snova.« (I. Ivić, str. 26) Unutrašnji sklop oniričke slike i međusobno u oniričkom sledu slika je slobodan, nesvestan, iracionalan. Takav sklop najverovatnije i može da objasni zašto je san sinonim za nešto lepo, neviđeno, titravo i nestvarno.

Budući da su mentalne slike privatnog karaktera i da se o njima može samo posredno saznati, na osnovu izveštaja ili određene aktivnosti samog subjekta, teško je pouzdano govoriti o ranom razvoju mentalnih slika. Teško je upravo zbog toga što je nemoguće dobiti jasan i potpun izveštaj malog deteta o mentalnoj slici, a još uvek ne postoji pouzdana metodologija koja bi omogućila da na osnovu određene reakcije deteta zaključimo da se radi o određenom tipu slike.

Razvoj mentalnih slika, ipak, može da se skicira na osnovu teorije o sazajnom razvoju Jeana Piageta. Autor ove teorije i njegova saradnica Bärbel Inhelder pretpostavili su određene nivoe u razvoju mentalnih slika, a to svakako ima neposredan uticaj na složenost sna.

Na početku (oko šestog meseca) se javljaju reprodukcije percepcata, u kojima se prosto zadržava i ponavlja ono što je opaženo. Nakon ovoga, skup ponovljenih percepcata obrazuje nepokretnu sliku pamćenja, ili statičnu mneziku sliku koja ne može da se menja po sopstvenoj volji. Posle ovih slika (oko 18 meseci) pojavljuje se primitivna simbolička slika, u čijoj je osnovi odloženo imitiranje odsutnih objekata. Mentalna slika, dakle, mora da podleže zakonima imitacije. Imitacija je određena spoljašnjom direkcijom, uputstvom koje daje model. Pri odloženoj imitaciji, model ili spoljašnji etalon nije prisutan, ali se on ponavlja u svesti i upravlja sliku da mu se prilagodi, akomodira. Pri ovome, slike mogu da vrše izvesnu anticipaciju, predviđanje nekih promena u prostoru i vremenu, pre nego što se ove promene aktualno izvedu. Ove anticipacije, kasnije, postaju slobodne konstrukcije objekta, koje su generalizovane, shematične i fleksibilne. Na završnom nivou slika se sve više usredsređuje na samu operaciju transformacije, na promenu i pokret. Na ovaj način, slika, potpomognuta skokom svesti, učestvuje u iluziji kontinuiteta toka svesti.

Ovaj kratki prikaz Piagetovog shvatanja uloge mentalnih slika u okviru sazajnog razvoja, pokazuje nedvosmisleno slaganje s Virburškim shvatanjem procesa mišljenja. Prema tome, mentalna slika je, s jedne strane, aktivna kopija koja akomodira senzorna i motorna iskustva unutrašnjom imitacijom, ali i više od toga, ona, s druge strane, transformiše, kombinuje i menja iskustva.

Oniričke slike, ili slike u snovima, su kombinacije ili reproduktivnih i slobodno-transformišućih slika, ili ikoničkih simbola. U svom početnom obliku, snovi su verovatno sastavljeni samo od reproduktivnih slika, ali je to vrlo teško dokazati. Možemo li da kažemo da snovi ne postoje pre pojave reproduktivnih slika? Neka ispitivanja su pokazala da su snovi odraslih povezani s ubrzanim kretanjem očne jabučice u toku spavanja (REM faza). Ovo kretanje je, međutim, primećeno i u novorođenčadi. Na tom uzrastu, prema J. Piagetu, ne postoje reproduktivne mentalne slike, tj. nema ni snova. Ipak, može li da se pretpostavi da snovi i tada postoje, ali kako onda izgledaju? Ili, s druge strane, možemo da se pitamo da li ubrzano kretanje očne jabučice u toku spavanja ima neku drugu funkciju, osim da ukaže na to da osoba sanja?

Kao što vidimo, u pogledu simboličkog funkcionisanja, izgleda i sadržaja sredstava kojima se san služi, ima još uvek mnogo nejasnoća i nagađanja. Ono što je ovde izvesnije, direktnije i metodološki čistije ispitano jeste odnos spavača prema svom subjektivnom doživljaju u snu. Ovaj se doživljaj menja s razvo-

jem mišljenja. Drugim rečima, deca doživljavaju san drugačije nego odrasli. Kada je osoba u okviru sazajnog razvoja na nivou intuitivne i konkretne misli, ona u budnom stanju funkcionise tako da nije u stanju da diferencira subjektivno od objektivnog, materijalnu i duhovnu realnost.

Ispitivanjem dečjih tumačenja snova bavio se prvi Piaget. On je ukazao da dete prolazi kroz nekoliko faza, idući od objašnjenja po kojem je san potpuno materijalan, realan i objektivan, do objašnjenja da je san nematerijalan i subjektivan. Piaget je do ovih saznanja dolazio običnim razgovorom sa zenevskom decom, u ispitivanju koje je izveo 1937. godine. Ovaj razgovor su kanadski psiholozi Monique Laurendeau i Adrien Pinard, 1962. godine, pretvorili u standardizovan upitnik. U njemu su, pre svega, data detaljna uputstva o tome kako dete treba uvesti u razgovor o snu, zatim su odvojena pitanja po sadržaju i njihov redosled ne treba zanemariti. Prvo se postavljaju pitanja o poretku sna, pa o mestu na kojem se san odvija, o organu koji proizvodi san, o uzroku sna i supstanciji od koje je san sačinjen. Na kraju su pitanja o samom realizmu snova, tj. da li su snovi stvarni ili ne. Ova poslednja pitanja obrađuju problem granica između sna i jave. Ovaj upitnik je primenljiv i na jugoslovenskoj deci (istraživanje koje sam sa studentima sprovela 1977. godine) i dobijeni su isti rezultati, tj. iste faze u dečjem tumačenju snova.

Na početku, deca nemaju pojma o snu, niti stava prema njemu. Ne razumeju pitanja i upadaju u fabulacije. Do četiri godine, obično, vlada potpuna konfuzija između spavanja i sna, dete ne sluša pitanje, već samo reč, koja ga provocira da plasira svoje fantastične opise.

Period do šeste godine obeležen je prvim stadijumom realističkog tumačenja snova. San se odvija van spavača, on je shvaćen kao deo noći, a može da »nastane u krevetu«, ili da »dođe od lampe«. Uzrok nastanka sna je dat u potpuno artifičijalističkom duhu, snove prave ljudi, smatraju deca, kao uostalom i sve drugo. Organ u kojem se san odvija je spoljašnji, san može da se nalazi u oblaku, ili u krevetu, ili u bilo kojem drugom predmetu koji je vezan za sadržaj sna i za sam čin spavanja. San je, inače, spektakl koji se gleda — on je potpuno materijalan, sastavljen od kože, drveta, veša, čaršava, u zavisnosti od toga o čemu se sanja. (Kao što vidimo, dete nije u stanju da razgovara o snu, sem ako ne misli na određen san i određen sadržaj.) San se može dodirnuti, to su sličice koje se redaju pred nama dok spavamo. Pošto je san u sobi, ako u njoj ima dva ili više spavača, oni svi sanjaju isti san. Svi koji se nađu u toj sobi, a ne spavaju, mogu da vide san. To je ono što dete do- vodi u zabunu:

Sanja se kad se spava
Kada se spava, oči su zatvorene.
Ali, san se GLEDA!

I pored ove kontradikcije, san ipak ostaje spoljašnji. Poneka deca su opreznija i kažu da drugi ljudi ne mogu da vide njihov san, ali i dalje ostaju realistična.

Sledeći stadijum (do osam godina) pokazuje da dete osciluje između eksteriorizacije i interiorizacije sna. Dete ga više ne meša s realnim predmetima i ljudima, ali san i dalje nije subjektivan i u izvesnom smislu je materijalan. Konfuzija između subjektivnog i objektivnog ogleda se u tome što dete kaže da je san proizvod nas samih (ponekad čak i da se odvija u nama), ali tome dodaje da i drugi ljudi, na neki način, mogu da učestvuju u njemu. Drugi ljudi mogu da ga vide, ta ga kontradikcija zbunjuje, tako da čas tvrdi da se san odvija van nas, čas da se odvija u nama. Ipak, ostaje pri tome da je san proizvod samog spavača. Na kraju ovog perioda, san je definitivno »smešten« u glavu ili oči, ali je u izvesnom smislu i dalje materijalan, tj. on bi mogao da se dodirne »ako bi se glava otvorila«, on je »kao mala lopta od krvi«, što će reći da je san još uvek asimilovan u fizički objekat.

Definitivna razlika interno-eksterno i adekvatno odvajanje materijalnog od nematerijalnog, po Piagetu, nastaje u devetoj ili desetoj godini. Dete u ovom stadijumu govori da se san nalazi u glavi, da je sastavljen od misli i da drugi ne mogu da ga vide. San je, prema tome, unutrašnji i nematerijalan, napravljen od svega onoga što deca smatraju nematerijalnim, tj. što je za njih nevidljivo i neuhvatljivo, a to može da bude glas, mašta, vazduh. Pa ipak, i ovde su objašnjenja uzroka sna još uvek prekausalna, tj. artifičijalistička, ili finalistička, ili moralistička, što će reći da nestajanje realizma u tumačenju snova nije paralelno s nestajanjem svih ostalih prelogičkih formi zaključivanja. Prekazualna objašnjenja snova gube se potpuno oko jedanaeste godine.

Odgovor na pitanje zašto deca ovako tumače san, uglavnom je već dat. Treba još dodati samo to da je realizam jedan način doživljavanja stvarnosti uopšte, u kojem postoji totalna konfuzija između subjektivnog i objektivnog, između materijalnog i nematerijalnog. On se, prema tome, ne ogleda samo u tumačenju snova. Realizam je normalna pojava u razvoju mišljenja i njegov početak se poklapa s pojavom simboličke funkcije i traje (prolazeći kroz određene faze, kao što smo videli) nekih desetak godina, tj. do pojave završne faze u razvoju sazajnja, do formalnih misaonih operacija (od druge do jedanaeste godine

života). Naravno, pre četvrte godine veoma je teško navesti dete da uopšte razgovara o bilo kojoj opštoj pojavi, jer ono ne rasuđuje o opštim klasama. Dete se služi sinkretima, participacijama i prostim asocijacijama u prostoru i vremenu. Njegovo zaključivanje se svodi na sporo misaono prebacivanje s konkretnog na konkretno, tj. na transdukciju. Sve ove karakteristike nerazvijene misli mogu da se uoče na različitim materijalima, ispitujući dečji odnos prema svetu uopšte. Kada dete prevaziđe nivo sinkretičkih skupina i posegne za kompleksima (koji predstavljaju zamenu za univerzalije), moguće je razgovarati s njim o snu kao fenomenu. Tada, međutim, dolaze do izražaja u punom vidu sve karakteristike nerazvijene misli, na koje se manifestni realizam oslanja (to biva oko četvrte godine života).

San je prostom asocijacijom u vremenu (da se sanja dok se spava) i participacijom objašnjen kao deo noći, ili deo kreveta. Otkuda ideja da je san spektakl u kojem mogu svi prisutni da učestvuju? Na početku svoga života dete, pomalo, živi kao u zemlji Dembeliji: na samu pojavu potrebe, potreba se zadovoljava. Tek što ogladni i zaplače, već ga hrane, samo što mu dosadi u krevetu, već ga nose, samo što pruži ruku, već mu u nju stavljaju igračku, maze ga, tepaju mu, a ono samo leži! Nema nikakvih muka i problema, potrebe se zadovoljavaju odmah, bez odlaganja. Svaki oblik animizma (oživljavanje neživog) mora vući korene iz ove početne omnipotencije. S prvim odlaganjima i zabranama, ovo početno SVE (nediferencirani univerzum) počinje da se raščlanjava, dete uviđa svoju ogromnu zavisnost od ljudi, iz čega će se, kasnije, razviti artificijalizam, ideja da je sve na ovom svetu proizvod ljudskog roda. Artificijalizam je najlogičniji nastavak stanja u kojem se prvobitna omnipotencija projektuje u ljude — po principu: umesto da ja činim sve, ljudi čine, stvaraju sve, pa prema tome organizuju i snove. Ono što je tuđe mora biti, da bismo ga opazili, spoljašnje, vidljivo, a uz to i materijalno. Istina, moramo reći i to da je artificijalizam delimično i stvar prostog neznanja kako stvari u svetu nastaju, šta čovek pravi a šta ne. Dokaz za to je činjenica da se on duže manifestuje kod gradske nego kod seoske dece, koja imaju prisniji kontakt s prirodom. Naravno, u ranijem uzrastu dete nije u stanju da shvati objašnjenje o nastanku stvari, tako da znanje ovde ne igra odlučujuću ulogu.

Ako je san proizvod nekog drugog i ako je materijalan, pa i vidljiv (u snu), šta se s njim desi kada se probudimo, kuda se on to sakrije? Ako u toku spavanja stoji ispred nas, ko ga to zapravo drži? Relativno brzo, dete shvati da san nije u sobi, već u glavi, ali to nije dovoljno za pobeđivanje realizma sna. San dete svojim prividom odvlači na stranputicu. Privid ga vezuje za sadržaj sna, za određene okolnosti i događaje, i to utiče na shvatanje da je san materijalan.

S pojavom potpune klasifikacije, kada se detetova misao ubrza, postane gipka i reverzibilna, dete više ne upada u kontradikcije. San je naša misao dok spavamo, a misao je unutrašnja i bez stvarno opipljivih dimenzija. San postaje nemoćan da dete ovog stadijuma privuče svojim prividom na pogrešan zaključak. Ono sada govori o snu uopšte i odvaja ga od svakog pojedinačnog sna, tj. pojedinačnog sadržaja, odnosno u stanju je da se distancira.

Može nam se učiniti da ove zablude u pogledu tumačenja snova previše dugo traju u životu pojedinca. To, naravno, nije tačno. Prvo, shvatanje sna uopšte nije jednostavna stvar, san predstavlja najizrazitiji oblik subjektivnog, ali je razumevanje ove subjektivnosti značajno komplikovano prividnom živošću snova. Drugo, pojedinac je relativno retko u situaciji da tumači i da se određuje prema ovom svom doživljaju, jer ne može uvek da se seti onoga što je sanjao.

Ovde smo, dakle, govorili o snu kao objektu saznanja. Težište je bilo na razmatranju tumačenja, odnosno shvatanja snova pod uticajem razvoja mišljenja. Da bismo objasnili zašto se u određenim periodima razvoja snovi tumače na određen način, govorili smo, u okviru opšteg razvoja saznanja, o simboličkom sadržaju snova i o sredstvima pomoću kojih se onirički simboli iskazuju, tj. o mentalnim slikama.

IZVORI:

¹ Barten S. & Franklin M. (Eds.), DEVELOPMENTAL PROCESSES — HEINZ WERNER'S SELECTED WRITINGS, International Universities Press, Inc. 1978. vol. 2.

² Lj. Guzina, DEČJE SHVATANJE SNOVA, Rad saopšten na Saboru psihologa SRS 1973.

³ Lj. Guzina i saradnici: S. Tomić, S. Nikolić, J. Mihajlović, Lj. Nešić, ISPITIVANJE NEKIH ASPEKATA KOGNITIVNOG RAZVOJA DECE U PRVOM RAZREDU OSNOVNE ŠKOLE, »Naučni podmladak« br. 1, 1978, str. 61—78.

⁴ I. Ivić, ČOVEK KAO ANIMAL SYMBOLICUM, »Nolit«, Beograd 1978.

⁵ J. Piaget, LA REPRESENTATION DU MONDE CHEZ L'ENFANT, »Alcan«, Paris 1938.

⁶ J. Piaget & B. Inhelder, L'IMAGE MENTALE DE L'ENFANT, Presses Universitaires de France, Paris 1966.

⁷ MONIQUE LAURENDEAU & ADRIEN PINARD, LA PENSEE CAUSALE, Presses Universitaires de France, Paris 1962.

onirička ogrlica milko valent

Predgovor

Onirička ogrlica, unekoliko eksperiment, svoj nastanak duže prilično neskrumnoj želji da se radi na dva razboja. Slučilo se ovako: radeći na zbirci pjesama *Ametist i sandalovina*, autor je preostalo vrijeme poklanjao prilogu* o psihologiji sna, eseju o metamorfozama psihičke energije. Prije neočekivanog obrta u onirički dnevnik (ili noćnik), sva pažnja »preostalog vremena« bila je usmjerena na istraživanje Freudove »cenzure« (zamišljeno poglavlje: *Semiotika cenzure*) i Jungove »individualizacije« (zamišljeno poglavlje: *Model potpražne budnosti*). Stanovita komplementarnost problema obećavala je jedinstveni rad u dva poglavlja, u stvari, komparativnu analizu spomenutih aspekata psihičke energije. Ovaj neprijeporno zanimljiv naum, nakon polunamjernog obrata u oniričko ostavljen je za kasnije, a onirička ogrlica, devetodnevna niska onirizma, kuša ga korisno zamijeniti pokazujući se tek — bez velikog opterećenja kritičkim aparatom — kao praktički prilog psihologiji sna, kao materijal neposrednog iskustva, a za suvislije istraživanje nesvjesnog.

dobre krhotine navodilje:

— (...) *Chönyid Bardo* bavi se stanjem sna koje nastupa odmah poslije smrti i onim što se naziva »karmičkim iluzijama«.

C. G. Jung, »Psihološki komentar *Tibetanske knjige mrtvih*«

— (...) nauljen je držak TAI-CHEIN i leptirast-arhetipast malko (...)

(...) nauljen je držak sna kromirana bludnica pjesnika (...)

Valent, *Koan*, San kromiranog drška

Prvi onirizam — snijeda, 2. septembar 1981.

02^b Iznurenost postignuta *Ametistom i sandalovinom* po prvi puta stvara, bolje reći pomaže pri tome, teško podnošljivu oniričku sumaglicu. Prije brzih rotacija polusna pamtnih stihove u nastajanju: »što imenuje grad/nejasna ili dobra gradnja/isušena metafora tlocrta/ništa...«. Stihovi blijede, ostaje ruka i papir s tri—četiri zamagljena grča. Pribirem se tonući u neizvjesnu potpražnu budnost; pretapanje s intenzivnim osjećajem zebnje i zime, polarna studen zaokružuje gležnjeve. Podrhtava radni stol, pod, a i ruke se tresu zapanjujuće ritmički. Srh. Rasprskavanje straha ispod ošita. I onda slast prelaza. Velikim koracima hodam vrhovima nebodera, laganim skokovima tu i tamo preskačem kanjone ulica. Sonorni glas u uhu kaže: »Proizvodiš simbole!« Ne prepoznajem ulice. Odjednom padam uz neku fasadu; poput lifta bešumno i sigurno zaustavljam se na postolju predviđenom za spomenik. Ukrućujem se; u podnožju opažam mnoštvo razasutih bjelokosnih lubanja. One tiho šapću: »Kako je ovdje mračno, kako je ovdje neprimjerno.« Preplavljuje me osjećaj sažaljenja. Pokušavam sići sa spomenika, ali ne mogu. A tako bih želio pomilovati njihovu glatku i nježnu kost, njihati ih u naručju i tepati. Zapodijevam razgovor s lubanjama. Istovremeno oniričko za nijansu slabi, kroz sivotamnu smjesu prozire se zelenkasta ploha pisaćeg stola. Nervozno, dapače bijesno, grabim odnekud komad papira i olovku; razaračkom pomamom, polusvjestan, zapisujem razgovor snoviđenja:

Ja: — Zašto ste tako nisko pale, lubanjice moje dugovječne? Lubanje: — Nema nisko i nema visoko, spomeniče naš.